

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN
İkinci Dünya Savaşı Türkiye*s*i
ÜÇÜNCÜ CİLT

İLHAN TEKELİ 1937'de İzmir'de doğdu. İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nden mezun olduktan sonra yüksek lisans ve doktorasını tamamladığı şehir ve bölge planlamacılığı alanında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Çok sayıda belediye ve kurumun danışmanlığını üstlenmenin yanı sıra Tarih Vakfı, Yerel Yönetim ve Demokrasi için Dünya Akademisi'nin kurucularındandır. Sosyal bilimler alanında onlarca eseri ve birçok ödülü vardır.

SELİM İLKIN 1939'da Ankara'da doğdu. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı. İnönü Vakfı'nda görev aldı. İktisat tarihi, uluslararası iktisat, Türkiye siyasi tarihi, Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri alanlarında çok sayıda çalışması yayımlandı.

İlhan Tekeli'yle kitaplaşmış on dört ortak çalışmaları bulunmaktadır. Bunlardan biri olan *Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989) adlı çalışmayla 1989'da sosyal bilimler dalında Sedat Simavi Ödülü'nü kazanmışlardır.

İletişim Yayınları 2045 • Tarih Dizisi 87

ISBN-13: 978-975-05-1628-3 • ISBN-13: 978-975-05-1286-5 (Tk. No.)

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN Fırat Çağlıyan

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Eskişehir Çifteler Köy Enstitüsü'nde inşaat çalışmaları

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Ayla Karadağ

BASKI ve CİLT Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN

Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen
İkinci Dünya Savaşı
Türkiyesi

ÜÇÜNCÜ CİLT

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	13
--------------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVAŞA RAĞMEN UYGULANAN KÖKTENCİ EĞİTİM PROJESİ VE GELECEK PLANLAMASI	21
--	----

1. CUMHURİYET EĞİTİME KÖKTENCİ MODERNLEŞME ARAYIŞININ TEMEL ARACI OLARAK YAKLAŞIYOR	21
--	----

2. HASAN ÂLİ YÜCEL MİLLİ EĞİTİM BAKANİ OLUYOR	24
--	----

Cumhuriyet'in ilk on beş yılındaki kariyeri, Hasan Âli Yücel'i Kültür/Maarif Vekilliği'ne hazırlıyor	25
---	----

Hasan Âli Yücel, Maarif Vekilliği'ne atandığında programının çerçevesini katılımcı süreçlere dayanarak çiziyor	30
---	----

Hasan Âli Yücel'in bakanlığı döneminde uygulamanın gelişimi	34
--	----

Millet Mektepleri ve halk eğitimi	34
---	----

İlköğretim ve Köy Enstitüleri alanında yaşananlar	35
---	----

Ortaöğretimde yaşanan gelişmeler	49
--	----

Mesleki ve teknik eğitimde yaşanan gelişmeler	51
---	----

Üniversite ve yüksek okullardaki gelişmeler	55
---	----

Eğitim için sosyal yardımların örgütlenmesi	61
---	----

Hasan Âli Yücel döneminde eğitime ilişkin olarak yapılan diğer uygulamalar	62
---	----

Türk hümanizması arayışına giriliyor	62
--	----

Türkçe bilim dilinin geliştirilmesi	65
---	----

İkinci Eğitim Şûrası dil ve ahlâk sorununu ele alıyor	66
---	----

UNESCO'nun kuruluşuna katılıyor	67
---------------------------------------	----

Hasan Âli Yücel, Birinci Neşriyat Kongresi'nde kabul edilen programı uygulamaya koyuyor	69
Tercüme seferberliği	69
Ansiklopedi ve sözlüklerin yayınlanması	71
Hasan Âli Yücel'in kültür alanındaki uygulamaları	73
Devlet resim ve heykel sergilerinin kurumsallaşması	73
Ankara Devlet Konservatuarı	76
Eski eserler ve müzeler alanındaki gelişmeler	78
Kütüphanecilik alanında yaşanan gelişmeler	81
Yeni 10 yıllık eğitim programı hazırlanıyor	84
3. ÇOK PARTİLİ REJİME GEÇİŞ SÜRECİNDE, HASAN ÂLİ YÜCEL'İN EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDA YAPTIKLARI SALDIRI KONUSU OLUYOR	85
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne yapılan saldırılar ve gerçekleştirilmeye çalışılan temizlik	86
Hasan Âli Yücel'in istifası sonrasında Reşat Şemsettin Sırer, millî eğitim bakanı oluyor	88
Yücel-Öner Davası	93
4. HASAN ÂLİ YÜCEL'İN EĞİTİM PROGRAMININ UYGULANAMAYIŞININ NEDENLERİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA	95
İş merkezli eğitimin, eski öğretim süreci içinde yetişmiş grupların öğretim beklentisini karşılayamayışı	95
Köy okullarının yapımında bir tür iş mükellefiyeti olarak köylülerin çalıştırılması	97
Köy Enstitülerinin özellikle kırsal yapıda geleneksel güç ilişkileri bakımından bir tehdit olarak algılanması	97
Çok partili rejime geçerken Anadolucuların CHP'ye sızması	99

İKİNCİ BÖLÜM

SAĞLIK ALANINDA YAPILAN UYGULAMALAR VE 10 YILLIK SAĞLIK PROGRAMI	103
1. CUMHURİYET'İN SAĞLIK POLİTİKALARI	103
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 1925 yılı programı ve uygulamaları	104
1930 yılında 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Yasası ve 1936 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yasası'nın kabul edilmesiyle sağlık politikalarında yaşanan nitelik sıçraması	108
2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI İÇİNDE SAĞLIK VE SOSYAL MUAVENET ALANINDA YAPILAN UYGULAMALAR	109
Erzincan Depremi	109
İkinci Dünya Savaşı içinde yapılan yeni yasal ve kurumsal düzenlemeler	112
İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin demografisinde yaşanan değişimler	116

İkinci Dünya Savaşı sırasında bulaşıcı hastalıklarla mücadelenin kazandığı önem	121
Sıtma.....	123
Frengi.....	128
Verem.....	129
Çiçek.....	130
Vebe.....	130
Trahom.....	131
Kolera.....	131
Lepra (cüzzam).....	132
Tifüs (lekeli humma).....	132
Kuduz.....	133
İlaç temininde yaşanan güçlükler	133
3. SAVAŞ SONRASI İÇİN HAZIRLANAN ON YILLIK SAĞLIK PROGRAMI	136

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARIMDA YENİ KURUMSALLAŞMA VE ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA YASASI	141
1. GİRİŞ	141
2. SAVAŞ İÇİNDE TARIM SEKTÖRÜNDE ORTAYA ÇIKAN KURUMLAR	142
Toprak Mahsulleri Ofisi.....	142
Devlet Çiftlikleri.....	144
Zirai Donatım Kurumu.....	145
3. ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNU'NUN ÇIKARILMASI	147
Giriş.....	147
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu taslağı hazırlanıyor.....	154
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Meclis'te görüşülüyor.....	160
Maddelerin görüşülmesine geçiliyor.....	165
Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nın uygulanması için atılan ilk adımlar.....	178
Son sözler.....	181
4. 5 YILLIK TARIMSAL KALKINMA PROGRAMI (1948)	182
Ziraat işleri.....	183
Tarla ziraati.....	183
Bağ ve bahçe kültürleri.....	185
Çiftçinin teknik vasıtalarla donatılması.....	186
Tarımsal savaş işleri.....	186
Ziraat sanatları.....	187
Zirai öğretim işleri.....	187
Tarımsal ekonomi işleri.....	187
Çiftçiyi topraklandırma işleri.....	188

Hayvancılık işleri	189
İyi yemleme.....	189
İyi bakım.....	189
Hayvanların sağlığının korunması ve savaş işleri.....	190
Veteriner sağlık kurumları ile araştırma, teşhis, aşı, serum ve biyolojik maddeler istihsal enstitüsü ve çiftlikleri, bölge laboratuvarları, hastane ve dispanserler.....	190
Hayvanların sayılarının çoğaltılması ve verimlerinin artırılması.....	191
Hayvancılığın sigorta usulü ile garanti altına alınması ve hayvan kredisi işi.....	191
Hayvancılığın çeşitli usullerle teşvik edilmesi.....	192
Eleman ve teşkilât.....	192
Orman işleri	192
Korumak ve kurtarmak.....	192
Ormanların imar ve ıslahı.....	193

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA HAZIRLANAN İVEDİLİ SANAYİLEŞME PROGRAMI	195
1. GİRİŞ	195
2. PLAN'IN DIŞ DÜNYA VE YURTİÇİ KOŞULLARI HAKKINDAKİ YORUMLARI	196
3. SAVAŞ SONRASI KALKINMA PLANI ÇALIŞMALARININ ÖRGÜTLENMESİ	201
4. SAVAŞ SONRASI KALKINMA PLANININ NİTELİĞİ	205
5. PLAN'IN SANAYİLEŞME KONUSUNDAKİ TEMEL STRATEJİ VE POLİTİKA SEÇMELERİ	206
Planın dayandığı dış ekonomik ilişkiler varsayımları.....	206
Plan'ın stratejik seçmeleri.....	207
Sanayilerin hangi kesimlerce kurulacağı konusundaki seçmeler.....	209
İş ve işçi politikaları.....	210
Plan'ın Türk parasının değeri ve fiyat politikaları konusundaki tutumu.....	211
6. SANAYİLEŞME PROGRAMI İÇİNDE YER ALAN PROJELER	212
7. SANAYİLEŞME PROGRAMININ UYGULAMA ÖYKÜSÜ	223
8. SAVAŞ SONRASI KALKINMA PROGRAMLARININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ	226

BEŞİNCİ BÖLÜM

ALTYAPILARDA GELECEĞE İLİŞKİN PROGRAMLAMALAR	229
Savaş sonrası için demiryolu programlaması.....	229
Savaş sonrası karayolu programlaması.....	231
Savaş sonrasında uygulanan liman işleri programı.....	234
Su işlerinde programlama.....	236
Savaş sonrası için Türkiye'nin elektrikleştirme planı.....	242

ALTINCI BÖLÜM

ÇALIŞMA DÜZENİNİN YENİDEN KURULMASI	249
Cumhuriyet'in iş kanununu geliştirmekte izlediği yol.....	249
Beveridge Raporu ve Büyük Britanya'da refah devletinin temelinin atılması.....	253
Türkiye kendi sosyal güvenlik sistemini kuruyor.....	255

YEDİNCİ BÖLÜM

VERGİ ALANINDA YENİ DÜZENLEMELER	259
1. SAVAŞ SONA ERERKEN KARŞILAŞILAN SORUNLAR	259
2. TÜRKİYE'NİN VERGİ TARİHİ BAĞLAMINDA, SAVAŞ SONRASI VERGİ DÜZENLEMELERİ KONUSUNDA YAPILAN HAZIRLIKLAR	269
Vergilerin yapısında dünyada yaşanan dönüşümün ana niteliği.....	261
Türkiye'de gelir vergisi anlayışının gelişmesi.....	261
Gelir vergisi yasa taslaklarının hazırlanması ve toplumda tartışılmaya başlanması.....	263
3. 1948 YILINDA TOPLANAN TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ'NDEKİ VERGİ TARTIŞMALARİ	269
4. GELİR VERGİSİ TASLAKLARI TBMM'DE GÖRÜŞÜLEREK YASALAŞIYOR	276

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ REJİMİNDEN ÇOK PARTİ REJİMİNE GEÇİŞ SÜRECİ	285
1. TEK PARTİLİ REJİMDEN ÇOK PARTİLİ REJİME GEÇİŞİN OLUMSALLIĞI VE İNÖNÜ FAKTÖRÜ	285
Çok partili rejime geçişi, savaş sonrası dünya düzenine bir uyum sorunu olarak gören açıklamalar.....	286
Çok partili bir siyasal rejime geçiş konusunda, İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan sıkıntılar dolayısıyla CHP'nin çözölen sınıfsal ittifaklarına dayanarak yapılan açıklamalar.....	291
Çok partili rejime geçişi Cumhuriyet projesinin evriminde ortaya çıkması beklenen bir sonuç olarak açıklamak.....	293
2. ÇOK PARTİLİ REJİME GEÇERKEN İZLENEN GÜZERGÂH VE SİYASAL YENİDEN YAPILANMALAR	296
Siyasette çok partili bir rejime geçişin ilk işaretleri beliriyor.....	300
Türkiye'de çok partili siyasete geçerken kapılar sola kapanıyor.....	309
DP'nin kurulması sonrasında kendisine bir çekidüzen verme arayışına giren CHP, seçim emrivakilerine bel bağlıyor.....	311
Seçimler sonrasında CHP-DP ilişkileri gergin olarak sürüyor.....	315
DP'nin Birinci Büyük Kongresi toplanıyor ve Hürriyet Misakı'nı ilan ediyor.....	318
CHP, Parti'de değişiklikler yapmak üzere 40'lar Meclisi'ni topluyor.....	320
12 Temmuz Beyannamesi'yle siyasi gerginlik azaltılarak uzlaşma ortamı yaratılmaya çalışılıyor.....	322

Recep Peker'in başbakanlıktan istifası ve CHP içinde 35'ler Hareketi'nin ortaya çıkışı.....	325
Yeniden, farklı bir bağlamda, Türkiye çok partili rejime geçerken Anadoluculuğun CHP içinde kendisine yer bulması.....	327
Parti içi hiziplerin siyasal yelpazedeki konumları.....	331
Birinci Hasan Saka Hükümeti kuruluyor.....	332
CHP'nin Yedinci Kurultayı topluyor.....	334
12 Temmuz Bildirgesi ve CHP Yedinci Kurultayı'ndaki gelişmeler, DP içindeki gerilimi yükseltiyor ve Millet Partisi'nin doğmasına yol açıyor.....	342
CHP'nin, İkinci Hasan Saka Hükümeti'nin kurulmasından sonra köktenci modernite projesinden popülist modernite projesine geçişinde yaşanan hızlanma.....	346

DOKUZUNCU BÖLÜM

SON VERİRKEN	349
---------------------------	-----

EKLER	369
--------------------	-----

EK 1: ÖZ RAPOR	371
-----------------------------	-----

- Jeopolitik.....374
- Yeni bir sanayileşme hareketinin genel mevzuları ve sanayiimizin
müstakbele ait inkişaf meseleleri.....376
- Sanayiimizin ham madde meseleleri.....398
- İş ve işçi meseleleri.....398
- Gümrük tarifeleri ve himaye politikası üzerinde vaziyetin mütalaası.....405
- Türkiye'de fiat hareketleri ve fiat politikası.....408
- Türkiye'de para hareketleri ve para politikası.....412

EK.2 RAPOR (Türk Sanayiinin Harp Zamanından Sulh Zamanına İntikal ve Sulh Zamanının Muhtemel Yeni Şartlarına İntibak Devresinde Korunması ve Gelişmesi İle ilgili Genel Problemler Hakkında) (Geniş Metin)	421
---	-----

- **GİRİŞ: Birinci Dünya Harbini Takip Eden Devrin İktisadi Karakteri**.....422
 - İki cihan harbi arasında dünya iktisadiyatının parçalanması ve müstakil iktisadî
vahdetlerin doğuşu ve teşekkülü.....422
 - İki dünya harbi arasında milletler ticaretinin şekil değiştirmesi.....425
- **OLAYLARIN AKIŞINA GENEL BİR BAKIŞ**.....427
 - TARİHİ KISIM.....427
 1. Türkiye'de sanayinin kuruluş seyrinin ve şartlarının umumi bir mütalâası.....427
 2. Sanayimizde Sermaye Teşekkülü.....438
 3. Türk Sanayiinin Teşkilatlanma Hareketleri.....446

4. Türk Sanayiinin Memleket İhtiyaçlarını Karşılması Bakımından Kifayet Derecesi ve Umumi Verimlilik Bakımından Durumu.....	457
HARP SONRASINA İNTİKAL DEVRİNİN GENEL MESELELERİ.....	466
1. Durumun mütalâası.....	466
2. Türkiye'nin polikültüre dayanan bir sanayileşme hareketine devamını zaruri kılan şartlar.....	467
3. Netice.....	470
SANAYİMİZİN MÜSTAKBELE AİT İNKİŞAF MESELELERİ.....	470
<i>Giriş</i>	470
1. Yeni Bir Sanayileşme Hareketinin Genel Mevzuları.....	471
a. Enerji bazları.....	472
b. Münakale sistemi ve münakale siyaseti.....	474
c. İktisadi reyonlaştırma.....	475
2. Yeni Sanayi Plânının Tesis Konuları.....	477
A. Tamamlayıcı sınai tesisler.....	478
B. Yeni tesisler.....	479
a) Zirai sanatlar ve gıda sanayimizde bir ihracat kolu.....	479
b) Orman sanayii.....	484
c) Mensucat sanayii.....	485
d) Kimya sanayii.....	493
e) Toprak sanayii.....	494
f) Maden istihraç sanayii.....	497
g) Demir makina ve madeni eşya sanayii.....	499
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI CİLTLERİNİN KAYNAKÇASI.....	507
DİZİN.....	541

GİRİŞ

Bu satırlarla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si'ne ilişkin çalışmamızın üçüncü cildine girmiş bulunuyoruz. Bu ciltte, fiilen savaşa girmemesine rağmen savaş ekonomisi koşulları içinde yaşamış bir ülke olan Türkiye'nin, bu süreçte karşılaştığı önemli ekonomik ve toplumsal sıkıntıları aşmaya çalışırken, geleceğine nasıl baktığı çözümlenmeye çalışılacaktır. Bu nedenle de bu cildin adının *Savaşın İçinden Geleceğine Bakan İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si* konulması uygun görülmüştür.

Savaşın yarattığı zorlukları aşmaya çalışan bir ülkede, dikkatlerin, sorunların aciliyeti dolayısıyla kısa erimli çözüm arayışlarına yöneleceği, uzun erimli çözüm arayışlarının ise gündemden kalkacağı düşünülebilir. Oysa yaşananlar bize bu kanının tersinin doğru olduğunu göstermektedir. Sanılanın aksine, özellikle dünya savaşı dönemlerinde, dünya düzenine ve ülkelerin savaş sonrasında izleyecekleri politikalara ilişkin yeni arayışlar önemli bir yer tutmuştur. Özellikle topyekûn savaşların yapıldığı dönemlerde, savaşan ülkeler, askerlerine savaş sonrası için uğruna savaşılacak bir düzen vaat etme durumundadırlar. Bunun için geçmiştekinden daha iyisini tasarlayıp, olumlu bir beklenti yaratabilmelidirler. Dünya savaşları, savaşın başlamasına hangi olay vesile oluşturmuş olursa olsun, temelde dünyanın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal krizler dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası için önerilen çözümler ve yeni uygulamalar da, ya savaşın getirdiği yetersizlikleri aşmak için ya da savaşın çıkmasına neden olan krizi aşmak için geliştirilmişlerdir. İşte bu nedenle, yani bir Dünya Savaşı'nın çıkışının nedenlerini ya da içinde yaşanan sistemin yetersizliklerini daha iyi kavrayabilmek için, savaş sürecinde savaş sonrası için geliştirilen çözümleri yakından tanımak gerekmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında da savaşı kazanan ülkelerin yeni dünya düzeni önerileri uygulamaya konulacaktır. Birinci Cilt'te gördüğümüz üzere Müttefikler, savaşın bitmesi için, zaten fiilen kaybeden Mihverin kayıtsız şartsız teslimini şart koştuklarından, savaş sırasında önerdikleri *BM ve Breton Woods projelerini* uygulamakta zorlukla karşılaşmayacakları beklentisine sahiptiler. Ama Müttefik blok kendi içinde rejim tercihleri bakımından homojen değildi. Sovyetler Birliği'nin farklı bir rejim tercihi vardı ve bu tercihi yeni alanlara yaymak istiyordu. Önerilen sistemin tasarlandığı biçimde çalışmayacağı kısa sürede anlaşıldı; ve nitekim kazanan taraf kendi içinden dünyayı saran bir Soğuk Savaş çıkardı. Soğuk Savaş, dünyadaki ulus-devletleri, uluslararası siyaset kurumlarının mekanizmalarından yararlanarak bu yeni çatışmanın eksenini etrafında yeniden konumlandırdı.

Savaş'ın kaybeden taraflarının kayıpları ise çok büyüktü; üretim tesisleri, kentleri, altyapıları ve insan sermayeleri büyük ölçüde yok olmuştu. Ekonomilerini ve ülkelerini yeniden kuracaklardı. Toprakları üzerinde savaş olmamış olan ABD, savaştan büyük bir ekonomik ve askeri güç olarak çıkmış, "yeni dünya"nın hegemonik gücü olmuştu. Sovyetler de, çok ciddi bir nüfus kaybı yaşamasına ve topraklarının büyük bir kısmı üzerinde savaş cereyan etmesine rağmen, savaştan üretim gücünü geliştirerek ve büyük bir silahlı güce sahip olarak çıkmıştı. İngiltere ise, dünyada artık savaş öncesindeki konumuna, yani "topraklarında güneş batmayan imparatorluk" konumuna sahip değildi; Savaş sonrasında ABD'yle etki alanları paylaşımında kendi etki alanına bırakılan Ortadoğu, Türkiye ve Yunanistan'ı finansal sorunları dolayısıyla ABD'ye terk etmek durumunda kalmıştı.

Türkiye ise uyguladığı başarılı dış politikayla hem taraf olmuş hem de savaş dışı kalmayı başarmış, topraklarında bir savaş cereyan etmesini önlemişti. Bu yolla, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren geçen 16 yılda geliştirdiği üretim tesislerini, altyapılarını ve kentlerini korumayı başarmış, yetiştirdiği insan sermayesini de kaybetmemişti. Ama yine de sanayileşmemiş ve geri kalmış bir ülkeydi. Savaş öncesinde köktenci bir modernite projesi vardı. Bir yandan devlet eliyle sanayileşmek istiyordu, öte yandan altyapılarını ve modern kentlerini geliştirmek önemli bir hedefiydi. Ayrıca nüfusunu artırmak, modern eğitimi yaygınlaştırmak ve halkın sağlığıyla ilgili de önemli gelişmeler ortaya koymak istiyordu.

Savaş koşulları ve getirdiği ekonomik zorluklar Türkiye'nin bu hedeflerini gerçekleştirmesini önemli ölçüde geciktirmişti. Beklenilebileceği üzere *Türkiye'nin savaş süresince savaş sonrası için yaptığı hazırlıkları büyük ölçüde yakın geçmişindeki köktenci modernite projesi belirleyecekti*. Ama savaş dönemi, Türkiye'nin o yıllara kadar yaptıklarının yeterliliğinin sınanmasına olanak vermiş, ülkenin ekonomik performansının hangi bakımlardan yetersiz,

hangi bakımlardan başarılı olabildiği açık olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca savaş içinde, daha önce kullanmadığı kaynaklarını da kullanmaya başlamıştır. Örneğin devlet çiftlikleri kurmuş, linyit kömürlerini işletmeye çalışmıştır. Daha önce kullanamadığı hangi olanaklarını kullanabileceği konusunda yeni kavrayışlara ulaşmıştır. Türkiye, 1930'lu yıllardan itibaren siyasi kararlarını bir plan, program çalışmasıyla temellendirme pratiği içine girmiş olduğundan, savaş sonrası için giriştiği yeni arayışları da genellikle ana sektörlerde bir plan ya da program geliştirerek ortaya koymuştur.

İkinci Dünya Savaşı Türkiye kitabının bu üçüncü cildinde, Türkiye'nin savaş içinde yaşadığı sorunlar karşısında, savaş sonrası için ne tür hazırlıklar yaptığı üzerinde durulurken;

- Eğitim Alanında Yapılan Uygulamalar ve Geleceğe Yönelme
- Sağlık Alanında Yapılan Uygulamalar ve 10 Yıllık Sağlık Programı
- Tarımda Yeni Kurumsallaşma ve Çiftçiyi Topraklandırma Yasası ile 5 Yıllık Planlama
- İvedili Sanayileşme Programı
- Yol, Su, Elektrik ve Liman Altyapısı Programlaması
- Çalışma Düzeninin Yeniden Kurulması
- Vergi Alanında Yeni Düzenlemeler
- Çok Partili Rejime Geçiş

şeklinde sıralanan sekiz konu ele alınacaktır.

Üçüncü Cilt'te, böyle bir sıra içinde ele alınacak olan bu ana konularda, esas olarak savaş sonrası için öngörülen programların gerisindeki mantık sergilenmeye çalışılacaktır. Ancak bu programların uygulanabilmesi sadece toplumun iç mantığına bağlı değildir, hatta daha büyük ölçüde savaş sonrasında dünyada oluşacak yeni düzenin nitelikleriyle ilişkilidir. Bununla birlikte bu kitapta İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan “yeni dünya düzeni” detaylı olarak ele alınmayacak, ama bu faktör her ana bölümdeki çözümlerin gerektirdiği kadar hesaba katılacaktır.

Bu konuların her biri ayrı ayrı ele alınırken *eğitim ve sağlık sektörlerine ilk iki sırada yer verilmesinin bir nedeni bu sektörlerde yapılacak olanların toplumun geleceğini ciddi şekilde etkileyecek bir içeriğe sahip olmasıyken, diğer bir nedeni İkinci Cilt'te ekonomik sektörlerin ayrıntılı olarak ele alınmasından sonra eğitim ve sağlık sektörlerinin araştırma dışı bırakılmasının yaratmış olduğu eksiklik duygusunu ortadan kaldırmaktır. Bu iki sektörde başarılı olunmadan, tek başına ekonomide de başarılı olunamaz. Onun için bu eksikliğin tamamlanması gerekmektedir.*

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın önemli kamu finansmanı sıkıntıları-

na rağmen bu dönemde eğitim ve kültür alanında oldukça büyük bir atılım yaptığı söylenebilir. Bu başarı, yakından bakıldığında iki bakımdan ilginçtir. Bir yandan savaş döneminin koşullarını değerlendirmemize olanak verdiği ölçüde, sıcak savaşa girilmediği koşullarda, iç kaynaklarla geliştirilebilecek projeleri olanların bu projelerini gerçekleştirme olanağı bulabildiklerini kavramamıza yardım etmektedir. Öte yandan bu dönemde eğitim ve kültür alanındaki uygulamalarda elde edilen başarıların nasıl bir gelecek vizyonuna dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Eğitim alanında bu dönemde geliştirilmiş olan Köy Enstitüleri özel bir yere sahiptir. Bu deneyimi, sadece, köyde yaşayan öğrencilerin ilkökul eğitimine kavuşturulması için öğretmen yetiştirilmesi diye yorumlarsak, yapının önemini kavrayamayız. Bu, tam bir geleceğe yönelme projesidir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Köy Enstitüleri'nin önemini en derinden kavrayan gazeteci Ahmet Emin Yalman olmuştur. 1944 yılında bu deneyimi Türkiye'ye *Yarının Türkiye'sine Seyahat* başlığıyla yayınladığı kitabıyla tanıtmıştı. Kitabının Önsöz'ünde;

“Yarının Türkiye'sine giden yolları iyice kavramamız için: her Türk'ün, Köy Enstitülerinde nasıl çalışıldığını, köyden alınan Türk gencinin ne şartlar altında yetiştiğini, yarın için neler yapmaya hazırlandığını öğrenmesi lazımdır” diyordu. Enstitüleri, Türkiye'de insanların nasıl azami verim verdiğinin sınırdığı bir laboratuvar olarak görüyordu. Kitabına başlarken de “Her köy enstitüsü ayrı bir varlıktır... Bir köy enstitüsü, bir defa açıldıktan sonra taş kesilmez. Bir taraftan iyi seçilmiş bir yöneticinin geniş görüşü sevk ve idaresine, diğer taraftan beliren ihtiyaçlara göre bir düziye gelişir. Sonra bir tohumu, filizlenen bir bitkiyi görmekle onun gelişmiş, çiçekli halini görmek aynı şey mi?” diye sormaktaydı.¹

Üretici sektörlerdeki geleceğe yönelim üzerinde durmakta olan üçüncü ve dördüncü bölümlerden *Üçüncü Bölüm'de, tarım sektöründeki geleceğe yönelim* mevzusu ele alınmaktadır. Savaş sırasında oldukça büyük bir ordunun beslenmesi gerekliliği, 1942 kışının çok soğuk geçmesi ve 1945 yılında yaşanan aşırı kuraklık, devletin tarım alanına yeni kurumlar kurarak müdahale etmesine neden olmuştur. Savaş arifesinde Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulması ve savaş içinde büyük Devlet Üretim Çiftlikleri'nin ve Zirai Donatım Kurumu'nun kurulmuş olması devletin tarım alanına müdahale gücünü artırmıştır. Ayrıca bu dönemde ormanların da devletleştirilmesi, *Cumhuriyet'in köktenci modernite projesinin kent dışına da yayılması anlamına geliyordu*. Köktenci modernite projesi, kıra, yalnız ekonomik yapıyı değil aynı zamanda sosyal yapıyı etkileyerek de ulaşmaya çalışmıştır. Birinci Bölüm'de

1 Ahmet Emin Yalman, *Yarının Türkiye'sine Seyahat*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 5-11.

üzerinde durulan Köy Enstitüleri bu yönde bir müdahaledir ve kırdaki feodal dönem kalıntısı ilişkileri çözmeye yönelmiştir. Bu bölümde ayrıntılı olarak ele alınan, bir tür toprak reformu niteliğindeki *Çiftçiyi Topraklandırma Yasası* da topraksız köylüye toprak dağıtarak Türkiye tarımının küçük üreticiliğe dayanan yapısını sürdürmeye çalışmaktan ziyade, büyük toprak sahiplerinin ortakçılar ve marabalar üzerindeki denetimlerini kırmaya yönelmiştir. Kırsal alana devletin güçlü araçlarla girmiş olması, bu bölümde ele alınan 1948 yılı 5 Yıllık Tarım Planı'nın hazırlanmasına olanak vermiştir. Türkiye, Savaş döneminde yaşanan gelişmeler olmadan, örneğin 1938'de böyle bir plan hazırlayamazdı. Çünkü planın dayanağını oluşturan kurumsallaşma henüz gelişmemiştir.

Üçüncü Cilt'in Dördüncü Bölüm'ü *İvedili Sanayileşme Programı*'na ayrılmıştır. Bu program, savaş döneminde elde edilen deneyimden, ilk üç bölümde ele aldığımız konulardaki geleceğe yönelimden farklı bir biçimde etkilenmiştir. İlk üç bölümde ele alınan konularda, savaş döneminde yapılan uygulamaların alınan olumlu sonuçlarının getirdiği vizyon değişiklikleri, gelecek için yapılan proje önerilerini etkilemiştir. Oysa sanayi alanında durum farklıdır. Kapital malları üretemeyen Türkiye, ithalat kesilince üretimini artıramamış ve dar boğazlarla karşılaşmıştır. Türkiye, o günlerde kullanılan söyleyişle makine üreten makinelerinin bulunmayışının ne anlama geldiğini yaşayarak öğrenmiştir. Kapital ve ara malları üreten ve kendine yeterliliği olan güçlü bir sanayi kurmayı amaçlayan İvedili Sanayi Programı'nın Cumhuriyet'in köktenci modernite projesinin bir uzantısı olduğu açıktır. Savaş'ta yaşanan sıkıntılar da bu inancı güçlendirmiştir.

Bu cildin Beşinci Bölüm'ü *yol, su, elektrik ve liman altyapısı programlamasına* ayrılmış bulunuyor. Savaş sırasında Türkiye'nin lojistik sistemlerin İstanbul ve İzmir merkezli olarak kurulmasının ne tür kırılma noktaları taşıdığı, altyapıdaki çeşitli yetersizliklerle birlikte açıklık kazanmıştır. Türkiye, bu konudaki çalışmalarını Savaş sırasında kendi kurumlarıyla yürütmüş, Savaş sonrasında da dünyadaki mühendislik birikiminden yararlanmaya çalışmıştır. Savaş sırasında dünyada yalnızca askeri alanda değil, inşaat makineleri alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ve bu doğrultuda Savaş sonrasında Türkiye'de de, ithal edilen yeni inşaat makineleriyle, makinalı inşaat geçiş yaşanmaya başlayacaktır. Hazırlanan programlarda bu geçişin izleri sürülebilir.

Altıncı Bölüm'de *emek alanının yeniden örgütlenmesi* ele alınmaktadır. Savaş'ın son günlerinden itibaren, çalışanlara getirilen güvencelerle beraber Çalışma Bakanlığı ve SSK'nın kuruluşu Türkiye'nin gündemine girmiştir. Türkiye, emeğe ilişkin politikalarını gözden geçirmeye başlamıştır. Bu gelişmede bir yandan BM sistemi içinde dünyada yaşanan gelişmelerin, öte yan-

İnönü 1930'ların sonunda bir konuşma yaparken (İsmet İnönü Albümü).

dan Türkiye'nin çok partili rejime geçmesinin ve nihayet Savaş içinde yaşananların etkisi vardır.

Bu cildin Yedinci Bölümü'nde ise vergi alanındaki yeni düzenlemeler yer almaktadır. İkinci Cilt'te Türkiye vergi sisteminin belkemiğini oluşturan *Kazanç Vergisi'nin*, savaş döneminde kamu finansmanında nasıl yetersiz kaldığını, yine aynı dönemde yüksek gelir sağlama fırsatı elde eden ticaret kesimini büyük ölçüde vergi dışı bırakarak vergi yükünü çalışanların üzerine yaktığını, kısacası verimli bir vergi olmadığını görmüştük. Ardından uygulanan Varlık Vergisi'nin de, Türkçü güdülerle uygulandığı için bu haksızlıkları gidermek yerine başka türlü haksızlıklara yol açtığı ortaya konulmuştu. Kısacası Savaş dönemi, Türkiye'nin vergi sistemini yeniden düzenlemesini acil bir gereklilik haline getirmişti. Nihayet yeni vergi sisteminin belkemiğini oluşturan *Gelir Vergisi*, o dönemde İstanbul Üniversitesi'nde bulunan Fritz Neumark'ın önemli katkılarıyla oluştu. Böylece çok partili bir rejime geçen Türkiye, vergi sistemini daha adil hale getirmek için de önemli bir adım atmış oluyordu.

Sekizinci Bölüm'de ise savaşın bitmesine doğru Türkiye'de *tek parti rejiminden çok partili rejime geçiş projesinin* uygulanma süreci ele alınmaktadır. Bu projenin uygulamaya konulmuş olması diğer projelerin hangilerinin uygulanıp uygulanmayacağını da belirlemiştir. Bu geçiş projesiyle Türkiye'nin

köktenci bir modernite projesi uygulamasından, popülist bir modernite projesi uygulamasına geçtiği de söylenebilir. Tek partili rejimden çok partili rejime geçiş ve bunun Türkiye'nin ekonomi politikaları üzerindeki etkilerinin yarattığı değişiklikler, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik tarihinde genellikle 1950 yılında CHP'nin iktidarı DP'ye devretmesinden sonraya tarihlenmektedir. Ancak bu oldukça kaba bir tarihlemedir. Oysa bu ciltte yapıldığı gibi İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş sonrası için köktenci modernite projelerinin uygulamada nasıl nitelik değiştirerek, popülist bir modernite projesi haline geldiğinin izini sürerseniz, bu geçişin henüz iktidar el değiştirmeden 1948 yılında tamamlanmış olduğunu fark edebilirsiniz. Tabii bu açıklanması gereken bir husustur ve bu açıklamayı, çok partili rejime geçerken CHP içinde yaşanan yeniden yapılanma sırasında CHP'ye davet edilmiş bulunan Anadolucu grubun faaliyetleriyle ilişkilendirerek yapmak da olanaklı görülmektedir.

Sekizinci Bölüm'de ayrıntılı bir şekilde ele alınan süreç, aynı zamanda üç ciltlik serinin sonuç bölümünün yazılmasına da iyi bir köprü görevi görecektir. Sonuç bölümünde de Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı deneyiminin geleceğe etkileriyle beraber genel bir değerlendirmesi yapılacak ve bu dönemin Türkiye'de tarih yazıcılığınca ihmal edilmemesi gerektiği konusunda bir farkındalık yaratılmaya çalışılacaktır.

SAVAŞA RAĞMEN UYGULANAN KÖKTENCİ EĞİTİM PROJESİ VE GELECEK PLANLAMASI

1. CUMHURİYET EĞİTİME KÖKTENCİ MODERNLEŞME ARAYIŞININ TEMEL ARACI OLARAK YAKLAŞIYOR

Cumhuriyet yöneticilerinin, daha Kurtuluş Savaşı sürerken bir eğitim kongresini toplamış olmaları, savaş sonrasında çok önemli eğitim sorunlarıyla karşılaşacaklarının bilincinde olduklarının bir göstergesi olarak alınabilir. *Mustafa Kemal*, Ankara'da 16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında toplanan Maarif Kongresi'nin açılışında, *bir yandan "Milli Maarif" vurgusu yaparken*, öte yandan bu kongreden eski usullerin devamını değil, yeni bir sanat ve marifet yolu bulup millete göstermek ve o yolda yeni nesli yürütmek için rehber olmak gibi mukaddes bir hizmet beklendiğini ifade etmiştir.¹ Ancak Kongre sırasında, Yunan kuvvetlerinin saldırısı karşısında başarısızlıkla sonuçlanan Kütahya Eskişehir Muharebeleri de sürmektedir. Ordu geriye çekilmeye başlayınca, bu koşullarda Kongre yarım kalmıştır. Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra 15 Temmuz - 15 Ağustos 1923 arasında toplanan "*Birinci Heyet-i İlmiye*"de, Cumhuriyet eğitim sistemi için çok yönlü bir program geliştirilmiş, uygulama için gerekli kanun layihaları ve nizamname projeleri hazırlanmıştır.²

13 yıl süren bir savaştan yeni bir ulus-devletin kuruluşuyla çıkılıyordu. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun utangaç modernleşme yaklaşımını terk ederek, köktenci bir modernite projesi uygu-

1 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1952, s. 16-17.

2 Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1954, s. 28.

layacaktı. Böyle bir modernleşme projesinin en önemli etkinliği eğitimdi; bir diğer deyişle projenin uygulanması eğitimde başarılı olunmasına bağlıydı. Nitekim Mustafa Kemal, 24 Temmuz 1924'te Muallimler Birliği Kongresi üyelerine “[s]izin muvaffakiyetiniz, Cumhuriyet’in muvaffakiyeti olacaktır[...] Türkiye’nin birkaç seneye sığdırdığı askeri, siyasi, idari, inkılâbat sizin, muhterem muallimler, sizin içtimai ve fikri inkılâpteki muvaffakiyeti-nizle teyit olunacaktır. Hiçbir zaman hatıralarınızdan çıkmasın ki, Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdani hür, irfanı hür, nesiller ister”³ diye seslenerek *modernleşme projesinin başarısını büyük ölçüde öğretmenlere bağlamış* oluyordu.

Bir köktenci modernleşme projesi uygulamak ve ulus-devlet oluşturmak bakımından Cumhuriyet’in çözmek durumunda kaldığı temel sorunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.⁴

- Osmanlı’nın utangaç modernleşme döneminde Maarif Nezareti modern eğitimi örgütlemeye çalışırken, medreseler Evkaf Nezareti’nin yönetimi altında eğitimlerini sürdürüyordu. Bir taraftan modern eğitim kurumları kurulurken, geleneksel eğitim sisteminin kurumlarına dokunulmamış, bunların önemini kaybederek varlığını korumasına izin verilmişti. 1924 yılındaki kayıtlara göre ülkede 479 medrese ve 18.000 medrese öğrencisi bulunuyordu. Ama gerçekte, öğrenci sayısının ancak 6.000 kadar olduğu söyleniyordu.
- Ülkede devlete ait okulların yanı sıra yaygın bir misyoner okulları sistemi de vardı. Ulusçuluğun güçlendiği Kurtuluş Savaşı sonrası ortamında, bu okulların yaptığı eğitim, ülke bağımsızlığı için bir tehdit olarak algılanıyordu.
- Devralınan sistemde ilk eğitimin finansmanı yerel idarelere bırakılmıştı. Ancak eğitim için aşardan ayrılması gereken pay genellikle verilmiyordu. “Masarif-i Mecbure” diye halktan alınan eğitim salması ise yetersiz kalıyordu. Eğitimin finansmanının yerel yönetimlere bırakılmış olması, bu yönetimlerde söz sahibi olan yerel eşrafın eğitim örgütünün genişlemesi konusunda bir direnç göstermesi için uygun bir ortam yaratıyordu.
- Utangaç Osmanlı modernleşmesi, modernleşen ülkelerin sanayi öncesi dönemin az sayıda ayrıcalıklı kişiyi eğiten sisteminden kitlesel eğitime geçebilmesi için gerekli olan alfabe ve dil devrimlerini gerçekleştirememişti ve bunun sorunları yaşıyordu.

3 Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri II*, s. 174.

4 Bu konuda bkz. İlhan Başgöz, Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim ve Atatürk*, Dost Yayınları, Ankara, 1968.

- Tanzimat'tan beri sürdürülen eğitimde modernleşme çalışmaları, 1880'den sonra ülke sathında bir ölçüde yaygınlaşmış olsa da bu yaygınlaşma kentlerle sınırlı kalmıştı. Köylerde bulunan eğitim kurumlarının sayısı ise çok azdı. Bu alandaki büyük açığın kapatılması gerekiyordu.
- Ülkede ilk eğitim yaşını geçmiş nüfus içinde okur-yazar olmayanların sayısı çok yüksekti. Bu çok büyük kitlenin okur-yazar haline getirilmesinin kanallarının yeniden açılması gerekiyordu.
- Teknik eğitim kurumlarının sayısı ve yetiştirdiği öğrencilerin pratikle ilişkisinin yeterince kurulmamış olması eleştiri konusu oluyordu.
- Genel olarak devlet okullarındaki eğitimin kalitesi yetersiz bulunuyordu. Bu yetersizlik büyük şehirlerden uzaklaştıkça artıyordu.
- Varolan öğretmen yetiştirme kuruluşlarının sayıları sınırlıydı, eğitim alanında yapılacak bir atılım için yetersizdi.

Her biri oldukça önemli olan bu sorunlar, Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış, zaten sınırlı olan eğitilmiş insan sermayesini de uzun savaş yılları içinde kaybetmiş bir ülkenin kısa sürede çözebileceği sorunlar değildi. Bu sorunların üstesinden gelebilmek için, Mustafa Kemal'in Birinci Maarif Kongresi'nin açılışında söylediği gibi *yenilikçi çözümlere ihtiyaç vardı*. Tabii bu kolay değildi. İkinci Meşrutiyet döneminde Darülmualim'in başına getirilmiş olan Satı Bey'in başlatığı pedagoji tartışmaları, Darülfünun'da pedagoji alanında İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi kişilerin yetişmiş olması ve Darülmualim'in mezunlarından bir kısmının Avrupa'da Fransa ve Almanya'ya eğitime gönderilmesi gibi hususlar dönemin pedagoji bilgisine sahip küçük ama değerli bir kadronun yetişmesini sağlamıştı. Bunlar arasında Selim Sırrı Tarcan, Cevat Dursunoğlu, Rüştü Uzel, Kadri Yörükoğlu, İhsan Sungu, Nafi Atuf Kansu, İsmail Hakkı Tonguç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, H. Fikret Kanad, Hıfzırahman Raşit Öymen vb. sayılabilir.⁵ Cumhuriyet'in maarifi büyük ölçüde bunların elinde oluşacaktır. Bu kadronun formasyonunda iş içinde eğitim, Kerschensteiner'in "çocuğa kendisinin bulabileceği hiçbir şeyi söyleme" ilkesi ve Alman sosyal demokratlarının programlarının paralelinde gelişmiş olan eğitim sisteminin merkezileştirilmesinin gerekliliğine inanç önemli bir yer tutuyordu. Bu kadronun yurtdışından çağırıldığı *John Dewey, Alfred Kühne ve Omar Buyse gibi eğitimciler de yeni eğitim yaklaşımları geliştirmeye ve denemeye yatkındılar*.⁶

5 Bu konuda bkz. Hüsnü Ciritli - Bahir Sorguç (Editörler), *Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri*, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara, 1987.

6 Bu konuda bkz. Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1982, s. 109-117.